

Scientific Bulletin of Namangan State University

Volume 1 | Issue 6

Article 39

9-10-2019

JUSTICE IN ANCIENT ORIENTAL AND WESTERN DIALECTICS AS MORAL- LEGAL

Sardor Komil ugli Alimov

Named after Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan senior teacher

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu>

Part of the [Education Commons](#)

Recommended Citation

Alimov, Sardor Komil ugli (2019) "JUSTICE IN ANCIENT ORIENTAL AND WESTERN DIALECTICS AS MORAL- LEGAL," *Scientific Bulletin of Namangan State University*: Vol. 1 : Iss. 6 , Article 39.

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss6/39>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific Bulletin of Namangan State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

JUSTICE IN ANCIENT ORIENTAL AND WESTERN DIALECTICS AS MORAL- LEGAL

Cover Page Footnote

???????

Erratum

???????

ҚАДИМГИ ШАРҚ ВА ҒАРБ ДИАЛЕКТИКАСИДА АДОЛАТ – АХЛОҚИЙ- ҲУҚУҚИЙ КАТЕГОРИЯ СИФАТИДА

Алимов Сардор Комиш ўғли

Мирзо Улугбек номидаги

Ўзбекистон Миллий Университети катта ўқитувчи

Аннотация: Мақолада адолат тушунчасининг Ғарб ва Шарқда яшаган файласуфлар томонидан тадқиқ этилиши, адолатнинг ахлоқий, ҳуқуқий, сиёсий моҳияти, антик давр файласуфлари ва ўрта асрларда яшаган Марказий Осиёлик алломаларнинг адолат ҳақида қарашларидаги ўзига хос хусусиятлар ёритиб берилган.

Калит сўзлар: адолат, тенглик, қонунийлик, идеал давлат, Суқрот, Афлотун, Арасту, Фаробий, Ибн Сино.

ПРАВОСУДИЕ В ДРЕВНЕ-ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ ДИАЛЕКТИКЕ КАК МОРАЛЬНО-ПРАВОВОЕ

Алимов Сардор Комиш ўғли

Имени Мирзо Улугбека

Национальный Университет Узбекистана старший преподаватель

Аннотация: В статье рассматривается изучению понятия справедливости у древних западных и восточных философов, этическая, правовая и политическая сущность справедливости, особенности взглядов философов античности и центральноазиатских учёных на справедливость.

Ключевые слова: справедливость, равноправие, легитимность, идеальное государство, Сократ, Платон, Аристотель, Фараби, Ибн Сина.

JUSTICE IN ANCIENT ORIENTAL AND WESTERN DIALECTICS AS MORAL- LEGAL

Alimov Sardor Komil ugli

Named after Mirzo Ulugbek

National University of Uzbekistan senior teacher

Abstract: The article highlights the concept of justice by the ancient Western and Eastern philosophers, the ethical, legal and political essence of justice, specific features of views of antiquity philosophers and Central Asian scholars about justice.

Key words: justice, equality, legitimacy, ideal state, Socrates, Plato, Aristotle, Farabi, Ibn Sina.

Ижтимоий ҳаёт инсонлар, ижтимоий гуруҳ ва жамиятлар ўртасидаги мураккаб муносабатлар, турли даражадаги алоқадорликларни ўз ичига оладиган феноменал ҳодиса. Унда содир бўлаётган барча ҳодисалар маълум қонуниятлар ва меъзонларга асосланади, айнан шу меъзонларнинг ижтимоий тараққиётдаги роли беқиёс. Диний кўрсатмалар, ҳуқуқий меъёрлар, ахлоқ нормалари каби ижтимоий онг шаклларида шундай категориялар мавжудки, улар барча даврларда ижтимоий

тартиботни сақлашда, тараққиётга, жамият фаровонлигига эришишда ҳал қилувчи ричаг вазифасини бажаради. Шундай категориялардан бири адолат категориясидир.

Адолат ижтимоий фалсафий, ахлоқий ва ҳуқуқий категория сифатида антик даврдаги файласуфлардан тортиб замонавий даврдаги олимлар учун тадқиқот объекти бўлиб келган. Ҳақиқат, эзгулик, яхшилик каби ахлоқий категориялар билан бир қаторда адолат ҳам кенг муҳокама қилинган. Антик давр файласуфлари, хусусан, Суқрот, Афлотун, Арасту, Демокрит, Гераклитларнинг қарашларида адолат бутун жамиятнинг ҳолатига баҳо бериш учун энг асосий категория сифатида талқин қилинганлиги ҳам тасодиф эмас эди.

Суқрот ўз диалогларида адолат тушунчасига “барча олтинлардан кўра қимматлироқ” дея таъриф бериб, ҳамма инсонлар учун умумий ва ягона бўлган адолат тушунчаси мавжуд эканлигини таъкидлайди, уни билим ва ахлоқ билан узвий алоқада эканлигини айтиб ўтади. Адолатсизлик – ғайритабиий эмас, у билимсизлик ва ёлғоннинг натижасида келиб чиқади, деб таъкидлайди. Суқрот “Адолат ва бошқа барча фазилатлар – ҳикматдир. Адолатли ҳаракатлар ва умуман барча яхшиликка асосланган амаллар гўзаллик ва яхшиликдир”, деб хулоса қилади. Суқрот адолатни ижтимоий тартибот билан боғлаб “...қонунийлик – бу адолатлиликдир”[1], – дея шарҳлайди.

Суқротнинг адолат ва адолатсизлик ҳақидаги қарашлари кейинчалик унинг шогирди бўлган Афлотун асарларида янада ривожлантирилди. Афлотун ўз нутқларида адолатни инсон эга бўлиши мумкин бўлган энг гўзал ва энг эзгу неъмат сифатида эътироф этади. Афлотун адолат тушунчасини нафақат ахлоқий категория сифатида, балки сиёсий-ҳуқуқий тамойил сифатида ҳам ўрганди ва ривожлантирди. Адолатли жамият учун прототипни Афлотун коинотнинг тузилишидан, табиат ҳодисаларидан олди. Унинг фикрича, ҳар бир инсон ҳудди осмон жисмлари коинотда маълум ўринга эга бўлгани каби, жамиятда ўз ўрни ва вазифасига эга бўлиши даркор. Афлотун табиатда бўлгани сингари ижтимоий муносабатларда ҳам тартиб ва уйғунлик (гармония) нинг мавжуд бўлишини адолат ва эзгуликнинг асосий шарти деб ҳисоблайди[2].

Адолат категориясига атрофлича тўхталиб ўтган антик давр файласуфларидан бири Арасту эди. У “Ахлоқи кабир”, “Риторика”, “Никомах этикаси” асарларида адолат ва унинг ижтимоий тараққиётдаги ўрни масаласини атрофлича таҳлил этган. Арастунинг “Ахлоқи кабир” асарида адолат (dikaion) нинг 2 хил кўриниши фарқланиб, биринчи кўринишида адолат қонунийлик билан боғлиқ ҳолда талқин этилса, адолатнинг иккинчи шаклида бошқа одамларга нисбатан амалга ошириладиган адолат масаласига эътибор қаратилади. Умуман олганда, Арастунинг фикрига кўра адолат тенглик (to ison) тушунчаси билан, баъзан эса пропорционаллик тушунчаси билан ёнма-ён келади, у ортиқчалик ва етишмовчиликнинг ўртасидаги фазилат сифатида эътироф этилади. Арасту Афлотуннинг “Давлат” асарида илгари сурилган ғояларни ривожлантириб, жамиятдаги барча инсонларнинг ўз вазифаларини бажаришлари зарур, айнан шу – адолатлиликдир деб таъкидлайди. Арасту ўз давридаги қонунлардан, ижтимоий

тузум қоидаларидан келиб чиқиб қуддорлик тизимини ёқлаб чиқади, қул ва озод инсон ўртасидаги муносабатларда тенглик бўлмаслигини, уларнинг ҳар иккисига бир хил муносабатда бўлиш адолатсизлик эканлигини таъкидлайди[3]. Бу каби қарашларни Афлотунда ҳам учратиш мумкин. Умуман олганда, ўз даври учун энг мақбул хулосаларни тақдим этган Арастуни адолатсизликда айблай олмаймиз. Зеро у антик жамиятнинг ахлоқий асосларини тадқиқ этган ва унда қуддорлик тизимининг ёқланишини табиий дейишимиз мумкин.

Адолат ва унга бўлган муносабат масаласи Ғарбда бўлгани каби Шарқда ҳам асосий ахлоқий, ҳуқуқий, сиёсий, ижтимоий фалсафий муаммолардан бири сифатида эътироф этилган. Хусусан, Марказий Осиёда адолат ҳақидаги дастлабки ахлоқий, фалсафий қарашлар зардуштийлик дини таълимотларида, хусусан, унинг муқаддас китоби “Авесто”да ўз аксини топган. Барча динларда бўлгани сингари зардуштийлик динида ҳам эзгулик ва уни таъминланишига хизмат қилувчи бошқа ахлоқий категориялар, хусусан адолат ҳам асосий ўринга чиқарилади. Зардуштийлик динида адолат “арта” тушунчаси билан ифодаланади ва оламдаги икки қутбнинг бири деб ҳисобланади[4].

Зардуштийликнинг муқаддас китоби “Авесто”нинг “Ясна” китобида энг олий илоҳлар (Амеша Спента) нинг асосий хусусиятларидан бири сифатида адолатлилик, одиллик келтириб ўтилган. Хусусан, “Адолатли Аҳурамазда!”, “Адолат ҳақида билимга йўғрилган Аша!” ёки “Ваху Мана – адолат ва садоқат ҳомийси” каби сифатларни, илоҳларга мурожаатларни[5] учратамиз. Ёки диндаги олий худо – Аҳурамазданинг сифатидан келиб чиқиб қўйилган 101 номидан иккитаси бевосита адолат тушунчасига тааллуқли бўлган. Булар Адаро (ёки Адар) – “энг адолатли” ва Наша (ёки Ношо) – “адолатни таъминловчи [6]” номлари эди.

Адолат – зардуштийлар учун энг олий ахлоқий қадриятлардан бири бўлган, уни илоҳий борлиқнинг инъоми сифатида талқин ҳам этишган. Ҳатто, “Авесто” матнларида “Адолат – энг олий яхшиликдир. Бахтиёрлик шундай инсонгаки, унинг адолати олий адолат билан тенг бўлади[7]”, деган ахлоқий кўрсатмалар қайд этилган эди. Демак, милoddан аввалги 1 мингйиллик бошларидаёқ Марказий Осиё халқлари учун адолат, одиллик, ҳақиқат каби тушунчалар ахлоқий ва диний идеалларнинг уйғунлашган кўриниши сифатида улуғланган.

Марказий Осиёда кейинги даврларда ижтимоий тараққиёт бевосита минтақага ислом динининг кириб келиши билан алоқадор. Ислomнинг фундаментал асосларида ҳам адолат масаласига алоҳида урғу берган. Хусусан, Қуръони Каримда 57 маротаба адолат сўзи тилга олинганлиги, Аллоҳ Таолонинг 99 сифатидан бири ал-Адл (ўта адолатли), яна бири эса ал-Муқсит (одил) деб таърифланишининг ўзидаёқ ислом фалсафасида адолат тушунчаси юксак мақом касб этганидан далолат беради[8]. Ислom фалсафасидаги ушбу тамойил шу даврда яшаб, ижод қилган файласуфлар, алломаларнинг қарашларига ҳам таъсир этмаслиги, акс этмаслиги мумкин эмас эди. Хусусан, Абу Али Ибн Сино, Абу Райхон Беруний, Абу Наср Фаробий, Ибн Рушд, Юсуф Хос Хожиб, Кайковус ва бошқа шу каби муаллифларнинг асарларида адолат, адолатсизлик, адолатли жамият, одил ҳукмдор ҳақидаги қарашлар турли кўринишда ўз аксини топди.

Абу Наср Фаробийнинг фалсафий меросида ҳам адолат тушунчасига катта эътибор қаратиб ўтилган. Аввало таъкидлаш ўринлики, Фаробий адолат, адолатли жамият ва одил ҳукмдор ҳақидаги концепцияларни яратишига антик давр юнон файласуфлари – Афлотун, Арасту асарлари туртки бўлган. Хусусан, Фаробий Афлотуннинг “Қонунлар” асарига шарҳ ёзганлиги, Арастунинг “Метафизика”сини тадқиқ этганлиги, “фозил инсонлар мамлакати” ғоясининг Афлотун илгари сурган “идеал давлат” ҳақидаги ғояларга ҳамоҳанг эканлиги юқоридаги фикримизни тасдиқлайди. Фаробийнинг фикрига кўра, ижтимоий ҳаётда адолатсизликларга йўл қўймасликнинг асосий шартини — давлат ва жамиятни бошқаришнинг тўғри ташкил этилишида, унга ҳар томонлама етук, ўзида энг яхши инсоний фазилат ва гўзал хулқларни мужассам қилган кишиларнинг жалб этилиши эди. Айнан шу ҳолатда фуқароларнинг орзу-умидлари, истаклари амалга ошишига шароит яратилади. Фаробийнинг фикрича, давлат ва халқ муносабатларининг ўртасида адолат қонунлари ётиши, давлат бошқарувида ҳар бир инсоннинг фикрлари инобатга олиниши зарур эди[9]. Фаробийнинг қарашларида адолатнинг нафақат ахлоқий, балки сиёсий қирралари ҳам ўз аксини топганлиги кузатишимиз мумкин ва бу фикрлар бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган.

Ўрта Осиёлик файласуфлардан яна бир аллома – Абу Али Ибн Синонинг ҳам адолат ҳақидаги қарашлари асарларида ўз аксини топган. Ибн Синонинг фикрига кўра, адолат ҳам бошқа ҳодисалар билан бир ҳолатда илоҳий борлиққа бориб тақалади, Аллоҳ Таоло томонидан инсонлар қилаётган ниятлари ва амалларидан келиб чиққан ҳолатда адолат билан мукофотланади ёки адолатсизлик билан жазоланади[10]. Қолаверса, Ибн Сино адолатни инсоннинг шаънини улуғловчи, уни камолот етишишини таъминловчи асосий фазилатлардан бири, адолат ҳиммат ва саховатнинг негизи, барча руҳий кучларга алоқадор деб таърифлайди[11].

Хулоса қилиб айтганда, Шарқ ва Ғарбнинг аксарият фалсафий, ахлоқий таълимотларида адолат феномени азалдан ахлоқий идеал сифатида шаклланган ва талқин этилган. Ғарб ва Шарқда илгари сурилган турли таълимотларда, антик даврдан бошлаб илк ўрта асрларнинг сўнгига қадар яшаган файласуфларнинг қарашларида адолат категориясининг акс эттирилишини тадқиқ этиш орқали қуйидаги хулосаларга келишимиз мумкин:

- Адолат тушунчаси барча даврлар учун энг долзарб муаммолардан бири сифатида ўрганилган. Унинг аҳамиятлилиқ даражаси ҳар бир мамлакатларнинг ижтимоий, иқтисодий, ҳарбий, сиёсий жиҳатдан тараққий этиш даражасига бевосита боғлиқ эди;

- Адолат тушунчаси умумий маънавий қадриятлар билан биргаликда цивилизацияларнинг кўчиши билан параллел ҳолатда турли минтақаларда ўрганилган. Ҳар бир файласуф ўзидан олдинги алломаларнинг асарларини ўрганган, ҳар бир таълимот олдинги таълимотларни маълум маънода ўзида акс эттирган. Бу айниқса, адолат каби универсал тушунчаларда янада кўпроқ намоён бўлади. Масалан, дастлаб зардуштийлик таълимотида, Хаммурапи қонунларида, Конфуций қарашларида акс этган адолат тамойили тараққиётнинг кейинги даврида антик давр файласуфларининг асосий тадқиқот объектига айланди. Ўз навбатида

Шарқнинг машхур файласуфларидан Фаробий Афлотуннинг “Қонунлар” асарига, Ибн Рушд эса “Давлат” асарига шарҳлар ёзганлигини ҳам кўришимиз мумкин;

- Адолат тушунчаси тадқиқ этилаётган даврда ҳамда минтақаларда давлат бошқарувини ташкил этилишидаги асосий тамойил сифатида эътироф этилган. Унинг ахлоқий моҳияти барча инсонлардан кўра давлат бошқаруви билан шуғullanувчи олий тоифага кўпроқ тааллуқли эди. Ушбу фикрни яна давом эттирадиган бўлсак, адолат идеал давлат ва идеал жамиятнинг асоси сифатида англанган. Буни Афлотун, Арасту каби Ғарб ва Фаробий, Беруний сингари Шарқ файласуфларининг “идеал давлат”, “одил ҳукмдор”, “фозил инсонлар жамоаси” каби концепцияларида кўришимиз мумкин.

References:

- 1.V.S. Nersesyans. Sokrat. M.: Izdatelskaya gruppа INFRA-M—NORMA, 1996. — 312 s. (s. 18)
- 2.Xeffe O. Politika. Pravo. Spravedlivost. Osnovopolojeniya kriticheskoy filosofii prava i gosudarstva. - M., 1994. s.132
3. Arastu. Axloqi Kabir. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – (384 bet) 156-168-betlar
4. Falsafa. Qomusiy lugʻat. – T.: Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2004. – 14 b.
5. Jalolov B. YAsna haptanghaiti (Yasna kitobi 35-42 bandlarining avesta tilidan oʻzbek tiliga ilmiy izohli tarjimasi). T.: “MUMTOZ SO`Z”, 2016. – 26, 38, 40 betlar.
6. Jalolov B. Zardushtiylik panteonining qisqacha ilmiy-izohli lugʻati. T.: “MUMTOZ SO`Z”, 2016. – 24 b.
7. Jalolov B. Zaratushtra gotalari. T.: “Noshir”, 2014. – 19 b.
8. Xolbekov A.J. Oʻzbekistonda jamiyatning demokratlashuvi jarayonida ijtimoiy adolatni amalga oshirish muammolari (siyosiy-sotsiologik tahlil). //sotsiologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. T.: 2001. – 24 b.
9. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. —T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. — 190-191 betlar.
10. Poʻlatov A.X. Mustaqillik sharoitida milliy munosabatlarni ijtimoiy adolat prinsiplari asosida takomillashtirish. //falsafa fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. T.: 1997. – 17 b.
11. Qayumov A. Abu Rayhon Beruniy. Abu Ali ibn Sino. T.: YOsh gvardiya. 1987. 145-bet.